

Kyrie Ungaricum – kutatástörténeti és dallamtörténeti adalékok

Rajeczky Benjamin nem írt hosszú tanulmányokat. Nem írt mélyreható, részletekbe menő tudományos elemzéseket, nem hagyott maga után monografikus műveket. A néhány összefoglaló munka mellett tudományos életművét viszonylag rövid, felvetésszerű tanulmányok képviselik a zenetudomány több területén, nem említve most pedagógiai írásait, publicisztikai tevékenységét. Az elsősorban a középkori zene és a népzene területén mozgó, ezen belül azonban nagyon sokféle kérdést érintő írásokból mégis jól kirajzolódik egy meghatározott attitűd, a kérdésfeltevés jellegzetes módja, a Rajeczky gondolkodását meghatározó szempontok nagyon is koherens rendszere. Ily módon a sokrétű és látszólag diffúz életmű tartalmilag mégiscsak egységes benyomást kelt.

Rajeczky Benjamin sokoldalú megközelítésmódjának egyik eleme bizonyosan a magyar zenetörténetre jellemző vonások feltalálásának, meghatározásának igénye. Természetesnek tűnik ez népzenei tárgyú írásait illetően, de ugyanígy megfigyelhető a hazai gregorián tradíciót vagy annak és a népzenei hagyománynak a kapcsolatát kutató cikkek témaválasztásában is.

E természetes vágyat, egyfajta érzelmi prekonceptiót azonban mindig a szakmai kontroll ellensúlyozta. Cikkei azt jelzik, hogy a zenetörténeti tényeket, jelenségeket mindig igyekezett kultúrtörténeti összefüggésükben szemlélni, a téma megkívánta hazai, regionális vagy szélesebb kontextusban vizsgálni. A gregorián és a népzene konkrét kapcsolatát felvető írásai azt mutatják, elképzelhetetlennek tartotta a zenetörténeti jelenségek elszigetelt vizsgálatát, mint ahogy a vizsgálatok országhatárok közé szorítását is. Sőt, gondolkodásának másik, némileg ideológiai színezetű posztulátuma lehetett a zenei jelenségek akár az általános toposzok szintjén megmutatkozó, akár a konkrét kulturális kapcsolatok révén létrejövő valamiféle egyetemessége. Azt mondhatjuk, éppen ez, a helyi és általános viszonya, a kulturális jelenségek egymásra hatásának dialektikus viszonya, a viszony meghatározása, tartalommal való megtöltése izgatta.

Lokális vagy szélesebb érvényű, jellegzetesen hazai, vagy külföldi eredetű jelenségek viszonyának tisztázása érdekében számos olyan vizsgálatba fogott, amelynek korábbi félreértések tisztázásával, konkrét dallamos azonosításával, források pontosabb értelmezésével, új problémák felvetésével jártak, s adott témákkal kapcsolatban megkerülhetetlen tudományos eredményt hoztak. E viszonylag kis lélegzetű írásai, akkor is jelentősek, ha a mai igények szerint nem jártak körül témájukat, s néhány esetben apró tévedéseket is tartalmaznak. Műfajilag átmenetet képeznek a publicisztika és a tudományos tanulmány között. Egy-egy aktuális probléma, kutatói észrevétel megfogalmazásai, kifejezései a pillanatnyilag rendelkezésre álló információk és forrásanyag alapján, a teljesség igénye nélkül: egy-egy adott problémakör pedagógiai ihletésű, de ahhoz mértén tudományos igényű

kommentálásai. Mindezt Rajeczky írásainak címei nyelvileg is kifejezik. Sok közöttük a feltűnően általános vagy a témát egészen konkrét utalással beszűkítő meghatározás, olykor nyelvtanilag is kérdésként fogalmaznak meg egy-egy problémafelvetést vagy az „adalék”, „adatok” stb. meghatározással jelzik, nem céljuk bármiféle teljesség elérése. Mindez részben talán alkati sajátosság eredménye, részben azzal is összefügghet, hogy Rajeczkynek nem állt rendelkezésére olyan kutatói háttér és segédanyag, amely adott kérdések pontosabb tisztázását lehetővé tette volna. „Befejezetlenségük” ellenére írásos problémafelvetései általában megkerülhetetlenek maradtak az adott szakterületek számára, kijelölték a vizsgálódás szempontjait, a kutatásra érdemes irányokat. Jóllehet a kutatás számos esetben korrigálni, kiegészíteni kénytelen megállapításait, egyes részmegfigyeléseit, mindez ritkán érinti kérdésfeltevéseinek lényegét.

Többnyire ez a helyzet a középkori gregorián hagyomány területén végzett dallamtörténeti és összehasonlító vizsgálódásaival is. Ezek sorában tartozik az is, amelyben értelmezni próbálta egy középkori krakkói kódex ordinarium-dallamainak Ungaricum (magyar) meghatározását.¹

A Biblioteka Jagiellońska szóban forgó kéziratának (Kr-1267) egyik kyriedallamánál, majd ugyanazon dallam sanctus-változatánál a következőket olvashatjuk (a dallamot lásd az 1. kottapéldán):

„Sequitur ungaricum kyrieleison”, illetve „Ungaricum sanctus de beata virgine pulchrum sequitur”.²

E rubrikák régóta izgatták – joggal – a magyar kutatókat. Már Dankó József tudott róluk, s az 1893-ban megjelent *Vetus Hymnarium*ban hivatkozott is rájuk.³

A recenzensek, pl. Szilády Áron különös jelentőséget tulajdonítottak a magyar vonatkozásúnak vélt „nevezetes emlékek”,⁴ s Radó Polykárp még 1914-ben is ennek szellemében ajánlotta az „Ungaricum Kyrieleison”-t a közvélemény figyelmébe.⁵ Rajeczky azonban – a gregorián ének középkori életmódjával, hagyományozásával, a gregorián dialektusokkal kapcsolatos tapasztalatai alapján már 1941-es írásában is túllépett e naiv és egyoldalú megközelítésen,⁶ két évtizeddel később pedig összehasonlító források segítségével kísérelte meg a definíció valóságtartalmának pontosabb meghatározását. Rajeczkyt ekkor már nem a szóban forgó dallam magyar eredetének kérdése vezérelte, sokkal inkább a dallamok késő-középkori vándorlásának, hagyományozásának módja izgatta, s annak a művelődéstörténeti kapcsolatrendszernek, nevezetesen a magyar-lengyel kapcsolatoknak a felvázolása, amelyben a kulturális javak cseréje – így vagy úgy – végbemehetett, s amihez a konkrét eset csak kiindulópontul szolgált.

Rajeczky tudta, hogy a kölcsönzés gondolata sem műfaj-történeti, sem művelődéstörténeti szempontból nem *a priori* elvetendő. Egyrészt a krakkói kódex keletkezésének korából számos, eddig csak magyar forrásból ismer – tehát hipotetikus hazai kompozíciónak tekinthető – dallamról, többek között ordinarium-dallamról tudunk. Másrészt a két ország politikai, kulturális, zenei érintkezése bőséges alkalmat kínálhatott dallamok átvételére. Ezt Rajeczky – jellemző módon – széleskörű történeti adalékok és forrásmunkák citálásával is dokumentálja, utalva a krakkói egyetem 15–16. századi virágkorára, amikor magyar tanulók ezrei folytatták tanulmányaikat a lengyel városban, s válhattak potenciális közvetítőivé akár dallamoknak is.⁷

Ugyanakkor Rajeczky azzal is tisztában volt, és ezt számos helyen meg is fogalmazta, hogy források dallammegnevezései sokszor lokális érvényűek, sokkal

inkább a dallamok azonosítására szolgálnak, semmint keletkezési helyük, netán szerzőjük meghatározására.⁸ Az *ordinarium*-dallamok rubrikái közt is gyakorta találkozunk nevekkal (Baksa), helyre utaló megnevezésekkel (Rosomberg, Kapolna) sőt, esztétikai jellegű meghatározásokkal is (*pulchrum*, *decorum*) stb. Rajeczky ezeket a népzenei gyakorlatban is ismert eseteket analógiájaként fogta fel (Apor Lázár tánca, Lupuj vajdáné éneke stb.)

Annak a kérdésnek a tisztázása érdekében, hogy az *Ungaricum*-meghatározás magyar eredetre vagy esetleg csak magyar közvetítésre utal, Rajeczky a *kyrie*- és *sanctus*-dallamok katalógusaiban keresett összehasonlító adatokat.⁹

Először igyekezett megállapítani, a *kyrie* vagy a *sanctus*-e az elsődleges. A mennyiségi adatokból és a dallamot tartalmazó kéziratok keletkezési idejéből arra a következtetésre jutott, hogy a dallam *sanctus*ként keletkezett. Alátámasztani látszik ezt az a *plauzibilis* megfigyelése is, hogy az egyes források *kyrie*-dallamai erősebben térnek el egymástól, mint a *sanctus*ok, s eltéréseik nem a variánsképződés szokásos spontán eseteire emlékeztetnek, sokkal inkább tűnnek az eltérő adaptáció eredményének.

A katalógusok adatai alapján a dallam magyar eredete kizárhatónak bizonyult, a források dél német *provenienciára* utalnak. Maradt azonban még az átvétel irányának, a dallam hagyományozási útvonalának kérdése. Ennek megállapítását nehezítette, hogy a „*Kyrie ungaricum*”- meghatározást tartalmazó krakkói kódex korábbi, mint a dallam *kyrie*-változatának egyetlen magyarországi reprezentánsa, egy Kassáról származó két kötetes *graduale*. Ennek ellenére Rajeczky nem tartotta kizártnak, hogy a krakkói kódex meghatározása autentikus: eszerint a dallam és a *kyrie*-szöveg találkozása magyar területen történhetett, ám ennek dokumentuma sajnálatos módon elveszett. Nem tért ki azonban arra a lehetőségre, hogy adatai alapján elvileg nemcsak a *kyrie*-adaptáció, hanem maga a dallam is kerülhetett magyar közvetítéssel a lengyel kéziratba, hiszen a *sanctus*-változat megtalálható egy 15. századi, a krakkóival egykorú kódexünkben, a *Futaki Graduale*ban is.

A lengyel Jerzy Pikuliknak jóval több adat állt rendelkezésére, amikor a Rajeczky által felvetett kérdéseket – mintegy 15 évvel később – újra megpróbálta körüljárni.¹⁰

Vizsgálódásai a dallam keletkezéstörténetét illetően nem mondhattak lényegesen újat, elterjedtségi területét illetően azonban jelentősen módosították a korábbi képet. A *sanctus*ról kiderült, hogy az 1267-es jelzésű krakkói kódexen kívül 13 további lengyel kézirat tartalmazza, s ezek közül 7 amazzal egykorú. A *sanctus* *kyrie* adaptációját Pikulik négy további lengyel kéziratból tudta dokumentálni. Rajeczky megállapításai még azon alapultak, hogy a *kyrie* legkorábbi reprezentánsa a krakkói kézirat, s ennek rubrikája pedig talán ismeretlen magyar közvetítő forrásra utal. Mivel a Pikulik által közölt adatok közül három a krakkói Jagelló-könyvtár kódexével azonos korú, s ezek nem tartalmazzák az „*ungaricum*”-definíciót, Rajeczky elképzelése megdőlni látszik: úgy tűnik, el kell vetni a lehetőséget, hogy a *kyrie* lengyelországi meghonosodása magyar közvetítéssel történt. Ugyanakkor továbbra sem zárható ki – tehetjük hozzá –, hogy a krakkói forrásba valóban magyar kapcsolatok révén került, annál is inkább, mivel a szóban forgó *kyrie* többi 15. századi hordozója kivétel nélkül Wrocławból való (Wr-7566, Wrr-1194, Wr-181). Alátámasztani látszik e hipotézist a változatok részletekbe menő

összehasonlítása is. Pikulik is úgy látta, a kyrie lengyel hordozói közül kilóg a krakkói forrás, s e mögött valamilyen külföldi – nem ungaricum – mintát gyanított. Fontosnak tartotta ebből a szempontból a zárlatok formáját, amelyeknek nincs lengyel – s tegyük hozzá: magyar – párhuzamuk (2/a kottapélda).

Véleményünk szerint azonban nagyobb jelentőséget tulajdoníthatunk a teljes dallamok változatai közti különbségeknek. A sanctus és a kyrie egyik formulája például kétféle, egy egyszerűbb, s egy díszesebb alakban terjedt el. Figyelemre méltó, hogy míg a wroclawi kódexek az egyszerűbb alakot használják, a krakkói, s velük együtt a dallam magyarországi képviselője, a Kassai Graduale is az „ornamentált” alakot alkalmazza (2/b kottapélda).

Rajeczky bizonyosan nem értelmezte elszigetelt esetként a krakkói kódex rubrikáját. Éppen ezért utalt a kultúrtörténeti háttérre, amely az esetet hihetővé teszi a kutató számára, s vetett fel első pillantásra távolinak tűnő analógiákat. Ezek egyike pl. Hieronymus Feicht hejnal-fújással kapcsolatos megállapítása, amely ugyancsak azt jelzi, a két ország zenei praxisa befolyásolhatta egymást.¹¹

Nézőpontjának igazolását láthatta Rajeczky azokban az adatokban, amelyeket mintegy 10 évvel később Miazga credo- katalógusában talált.¹² Miazga több esetet regisztrált, ahol lengyel források credo dallamai az ungaricum vagy Wegerskie meghatározással szerepelnek, igaz, eddig bemutatott eseteknél jóval későbből. Arról azonban Rajeczky bizonyára nem tudott, hogy az általa tárgyalt dallam nem az egyetlen sanctus, amelynél előfordul a meghatározás. Erről ismét csak a Pikulik számolt be először a fenti tanulmányban (3. kottapélda).

Thannabaur sanctus- katalógusának adatai szerint e dallam minden valószínűség szerint közép európai eredetű: A katalógus 8 cseh forrásból, a már említett kassai és egy schlageli premontrei gradualéból dokumentálja, 5 legkorábbi feljegyzése a 15. századból való. A lengyel adatok száma és kora (18 lejegyzés, melyek közül négy 15. századi) Pikulik szerint nemcsak a dallam lengyelországi népszerűségéről tanúskodik (Krakkótól Gnieznóig és Włocławekig, illetve Sandomierztől Wrocławig mindenütt énekelték), hanem alátámasztja a hipotézist, hogy lengyel provenienciájú dallamról van szó.

E tekintetben azonban Pikulik adatai is kiegészítésre szorulnak. A dallamot ugyanis magyar területről nemcsak a Thannabaur által is feltüntetett Kassai Graduale, hanem négy további kézirat is tartalmazza (Fu, Ju, Tra, Zag-2), melyek közül Futaki Ferenc Gradualéja a dallam legkorábbi lengyel dokumentumával egykorú (1463).¹³ Ily módon, bár a dallam lengyelországi elterjedtségének adatai sokatmondók, elvileg sem a feljegyzések száma, sem a kronológiai érvek alapján nem dönthető el minden kétséget kizáróan a dallam eredetének kérdése. Ennek következtében nem adhatunk egyértelmű magyarázatot azoknak az „Ungaricum”-meghatározásoknak az eredetére, tartalmára sem, amelyek két lengyel kódexben e dallammal kapcsolatban is felbukkannak (Kr-42: Kr-46).

Összegezve az eddigieket, a magyar–lengyel kapcsolatokra utaló jelek immár nem elhanyagolható számban gyűltek össze. Bár a meghatározásokat továbbra sem tudjuk minden kétséget kizáróan értelmezni, belőlük kiindulva többet tudunk a hozzájuk kapcsolódó dallamok keletkezéstörténetéről, elterjedtségéről, hagyományozásáról. Az egyes dallamok provenienciájának, az elsőségnek a megállapításánál talán fontosabb minden olyan adat egybegyűjtése, amely az átvételeket, a dallamok

vándorlását mindkét irányba lehetővé tevő kapcsolatrendszer művelődéstörténeti képét árnyaltabbá és teljesebbé teszi.

Az újabb kutatások alapján a Rajeczky és Pikulik által tárgyalt eseteket további, a lengyel–magyar kulturális érintkezés valószínű dokumentumaival egészíthetjük ki. Rajeczky összehasonlító források hiányában nem sejtette, hogy a lengyel–magyar forrásokat explicite összekapcsoló Kyrie Ungaricum mellé implicit dallami kapcsolatok állíthatók. Olyan ordinarium-dallamokról van szó, amelyek egy igen széleskörű összehasonlító vizsgálat alapján csak magyar és lengyel forrásokból dokumentálhatók, vagy e két forráscsoport adatai valami okból egymás felé mutatnak. Megállapításukat az utóbbi évek ordinarium-katalogizálási munkái tették lehetővé.¹⁴

A lengyel és magyar tradíciót összekapcsoló eddigi adatok többsége Krakkó irányába mutatott, s egybevágnak ezzel a korábbi citált művelődéstörténeti adatok is. Az alábbi két dallam újabb adalékot jelent ehhez (4. kottapélda).

Az első dallamra (4/a kottapélda), ha más összefüggésben is, ugyancsak Rajeczky Benjamin hívta fel a figyelmet. Részletesen foglalkozott a kölcsönzött dallamra épülő ordinariumok hazai gyakorlatával, s így került látókörébe a Becket Tamás – Esztergomban a 12. század óta gyakorlatban lévő – officiumának responsorium-dallamára épülő sanctus-agnus. Forrásainak tanúsága szerint a kompozíció népszerűsége a magyar hagyományban a 17. századig töretlen maradt. Rajeczky a dallamot csak magyar forrásokból tudta dokumentálni, az újabb kutatások azonban azt mutatják, hogy a 15. század folyamán a krakkói hagyományba is átkerült, sőt meggyökerezett ott (7 forrás tartalmazza, valamennyi krakkói: Kr-45, Kr-42, Kr-46, Kr-1651).¹⁵

Ugyancsak a 15. századi magyar és krakkói hagyomány kapcsolatát jelzik a második dallam elterjedési adatai (2/b kottapélda). Míg Thannabaur sanctus-katalógusában kizárólag magyar adatok szerepelnek, a dallam agnus-változata két német és egy francia kódexben is felbukkan.¹⁶ Ezek közül két forrás biztosan, az egyik német kódex pedig valószínűleg későbbi a magyar és lengyel feljegyzéseknél. E sporadikus adatok a dallam keletkezése szempontjából talán irrelevánsnak tekinthetők. Semmiképpen sem homályosítják azonban el a sokatmondó tény, hogy a dallamot négy lengyel, kivétel nélkül krakkói kódex is tartalmazza.

Az 5. kottapélda azt jelzi, hogy a művelődéstörténeti kapcsolatrendszer, amelynek zenei adatait igyekszünk felsorakoztatni, minden bizonnyal kétirányú volt. Ezúttal olyan dallamról van szó, amely kyrieként, sanctusként és agnusként egyaránt használatos volt.

A dallam lengyel területen rendkívüli népszerűségnek örvendett, Krakkótól Gnieznóig és Włocławekig sokféle énekelték, a szekuláris kódexek mellett feltűnően sokféle rendi kéziratba is bejegyezték. A mind a három tételre jellemző nagyfokú variabilitás a dallam szokatlan egyszerűségével, szokatlanul kis ambitusával, a dallamalakot kristályosító széles ívű fordulatok szinte teljes hiányával függhet össze. A különös dallam lengyelországi eredetéhez ezúttal nemigen férhet kétség, egyetlen magyarországi reprezentánsa, a Kassai Graduale a dallamot hordozó lengyel kéziratok között későinek számít.

Két utolsó dallamunk feltehetőleg nem közép-európai eredetű, mégis, indirekt módon a lengyel–magyar kapcsolatrendszerre utalnak. Az első példa keletkezési helyét az adatok alapján francia vagy dél-itáliai, a másodikét dél-német területen

kell keresnünk. Elterjedtségi adataik zavarba ejtők: kevés számú, s egymástól távol eső területről való forrásból származnak, s így nem teszik lehetővé a dallamok transzmissziós térképének megrajzolását. Cseh-morva forrásokban nem fordulnak elő, így a magyar és lengyel források adatai ismét a fentiekben vázolt, nehezen megragadható, ám egyre kevésbé megkérdőjelezhető kulturális csatornákra utalnak (6. kottapélda).

Az eddigiekben felsorolt esetek önmagukban talán nem keltenék fel a figyelmet, s nem feltétlenül kapcsolódnának össze, mint ugyanannak a jelenségnek példái. A tanulmány első részében ismertetett konkrét utalások, az „ungaricum”-definíciók ismeretében azonban már semmiképpen sem tűnnek légből kapottnak, sőt a két megfigyeléscsoport egymást erősíti. A Rajeczky és Pikulik által tárgyalt példák se tűnnek többé kodikológiai kuriózumoknak, véletlen, egyedi eseteknek, hanem egy művelődéstörténeti realitás nem véletlen, legfeljebb véletlenszerűen fennmaradt megnyilvánulásainak. A direkt utalást hordozó rubrikák, az összehasonlító vizsgálatok indirekt adatai és a történeti ismeretek együttese olyan összetett megközelítést tesznek lehetővé, amely az egyes aspektusok esetleg hiányzó ismereteit, láncszemeit is kompenzálja, s segítenek értelmezni. E megközelítés talán nem áll távol attól a több lábbon álló, egyfelől realiztikus és szakszerű, másfelől képzelőerővel és ideákkal rendelkező komplex zenetudományi szemlélettől, amely Rajeczky írásait jellemezte.

Wr-7566, f 5

Ky - ri - e ley - son. Chri - ste ley - son. Ky - ri - e ley - son.

La, f 10

San - ctus, San - ctus, San - ctus Do - mi - nus

De - us Sa - ba - oth.

1. kottapélda

a)

Általános forma (E-vel)

Kr-1267 (E hang nélkül)

b)

wroclawi változat

Kr-1267. Ca

2. kottapélda

Fu, f 225v

3. kottapélda

MN, f 327v

Kr-45, f 16

4.a kottapélda

Fu, f 221

4.b. kottapélda

Ca, f 17

Ky - ri - e ley - son. Chri - ste ley - son. Ky - ri - e ley - son.

Kr-45, f 50v

San - ctus, San - ctus, San - ctus Do - mi - nus De - us Sa - ba - oth.

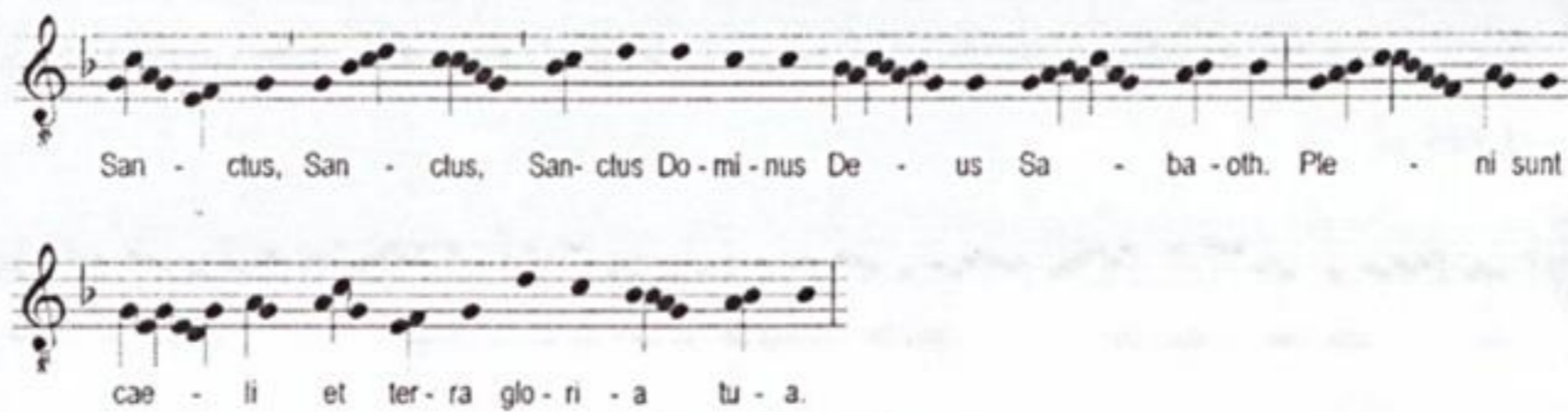
Ca, f 38

A - gnus De - i, qui tol - lis pec - ca - ta mun - di, mise - re - re no - bis

5. kottapélda

MN, f 327

San - ctus, San - ctus, San - ctus Do - mi - nus De - us Sa - ba - oth. Ple - ni sunt
cae - li et ter - ra glo - ri - a tu - a.

6.a. kottapélda

Fu, f 223v

San - ctus, San - ctus, San - ctus Do - mi - nus De - us Sa - ba - oth.

6.b. kottapélda

A TANULMÁNYBAN FELHASZNÁLT FORRÁSOK:

- MN Missale Notatum Strigoniense saec. XIV/in, Bratislava Archív Mesta, EL 18 (olim EC Lad.3).
 Fu Graduale Francisci de Futhak 1463, Istanbul Topkap Seray, 2429.
 Ca Graduale ecclesiae Cassoviensis (2 tomi) saec. XVI/in, Budapest Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 172a-b.
 Ju Graduale ecclesiae Alba Juliensis saec. XVI/in, Alba Julia Bibliotheca Batthyanyana, Ms. IX.57.
 Tra Graduale ex Transsylvania (Alba Julia) 1534, Budapest Országos Széchényi Könyvtár, Fol Lat 1815. :
 Zag-2 Rituale dioecesis Zagrebiensis 1647-1650, Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. 302.
 Wr-7566 Graduale ex Wroclaw 1416, Wroclaw Biblioteka Uniwersytecka, Ms. 7566.
 La Graduale ex Lask (collegium), c. 1520, Łódź A rchiwum Wojewódzkie, sine sign.
 Kr-1267 Graduale Cracoviense saec. XV, Kraków Biblioteka Jagiellońska, Ms. 1267.
 Kr-45 Graduale Cracoviense saec. XV, Wawel Biblioteka Kapitulna, Ms. 45 (olim 77).
 Kr-42 Graduale Cracoviense Joanni Olbracht Tom. III. (de BMV) 1507, Wawel Biblioteka Kapitulna, Ms. 42.
 Kr-46 Graduale Cracoviense (Waweli rorantisták), 1543, Wawel Biblioteka Kapitulna, Ms 46.
 Kr-1651 Graduale Cracoviense 1651, Czêstochowa Biblioteka Seminarium Duchownego, sine sign.
 Wr-7566 Graduale ex Wroclaw 1416, Wroclaw Biblioteka Uniwersytecka, Ms.7566.
 Wr-1194 Graduale ex Wroclaw 1429, Wroclaw Biblioteka Uniwersytecka, Ms. M 1194.
 Wr-181 Graduale ex Wroclaw saec XV, Biblioteka Kapitulna, Ms, 181.

JEGYZETEK:

- 1 Sur le Kyrie Ungaricum du manuscrit No 1267 de la Biblioteka Jagiellońska. *Studia Hieronymo Feicht septuagenario Dedicata*. Warszawa 1964, p. 137-142.
- 2 f. 3 és f. 24v.
- 3 Dankó József: *Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae*. Budapest, 1893, p. 317.
- 4 Szilády Áron: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1893, p. 116-117.
- 5 Radó Polikárp: *A magyar középkor kótás kéziratai*. *Magyar Zenei Szemle* 1941, p. 100.
- 6 *Középkori misszáléink Praefatio-dallamai*. *Magyar Zenei Szemle*, 1941, p. 233.
- 7 Rajeczky Benjamin: i. m. p. 137.
- 8 Pl. Rajeczky Benjamin: i. m. *Magyarország zenetörténete I*. Budapest, 1988, p. 372.
- 9 Margaretha Landwehr-Melnicki: *Das einstimmige Kyrie des lateinischen Mittelalters*. (Regensburg, 1955): P.J. Thannabaur: *Das einstimmige Sanctus der römischen Messe in der handschriftlichen Überlieferung des 11. bis 16. Jahrhunderts*. (München, 1962).
- 10 Jerzy Pikulik: *Śpiewy ordinarium „Ungaricum” w polskich rekopisach przetrydenckich* *Muzyka* 25/3 (1980), p. 37-53.
- 11 Rajeczky Benjamin: i. m. 137.
- 12 Tadeusz Miazga: *Die Melodien des einstimmigen Credo der römisch-katholischen lateinischen Kirche*. Graz, 1976.
- 13 A Sandomierzbol való Ms. 1677-es kézirat (Sa-1677) kormeghatározása Pikuliknál: 1460 körül.
- 14 Kiss Gábor: *Közép-kori magyarországi ordinarium-dallamok történeti, liturgiai és zenei vizsgálata a közép-európai repertoár kontextusában*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1997.
- 15 E forráslistát további adatokkal egészíthetjük ki: Maciejewski és Pikulik katalógusa szerint a dallamot tartalmazza a DDI 28-as jelzetű 16. századi – Pikulik szerint – krakkói kézirat (Muzeum Śląskie w Cieszynie, Ms. DDI 28.), s a krakkói karmeliták 17. századi kódexe is (Biblioteka OO. Karmelitów na Piasku, sine sign.), valamint az Ms. 43-as jelzetű krakkó Graduale, amely csak Pikuliknál szerepel (Kraków Biblioteka Kapitulna, Ms. 43).
- 16 Graduale 1532, Arrau Kantonsbibliothek, M4: Graduale ex Tegernsee, saec. 15, München Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 19267: Graduale ex Lausanne, saec. 16, Freiburg Kantons-und Universitätsbibliothek, L 517.